

PRAVDA I POSLOVANJE

Biljana Ratković Njegovan*

Sažetak: *Pravednost i fer postupanje kao norme radnog morala dobijaju odnedavno više pažnje i ponovno se razmatraju s obzirom na aktuelne ekonomske (ne)prilike. Podstiču se nove rasprave o pravdi i pravednosti u poslovnim odnosima, koje idu dalje od već etabliranih i suprotstavljenih gledišta liberala i libertarijanaca o pitanjima načina raspodele u društvu, ulozi države u raspodeli, kontrolisanom i slobodnom tržištu, individualnim pravima i dr. Kako je ponašanje u organizaciji pod jakim uticajem ličnog percepiranja pravednosti, to zahteva i novi pristup i (re)razmatranje ove problematike. U studijama rađenim u različitim oblastima društvenih nauka, primenjuju se deskriptivne metode pri kritičkom prosuđivanju procesa i ponašanja u poslovanju.*

Ključne reči: *pravda, poslovanje, radni moral, raspodela, distributivna, proceduralna pravda*

Abstract: *Equity and fairness as professional moral norms have recently been given more attention and (re)considerations in view of the economic crisis. Debates are stimulated on justice and fairness in business relations, beyond the already established and confronted liberal and libertarian viewpoints concerning the issues of distribution in the society, the government's role in distribution, controlled and free market, individual rights, etc. Since the organizational behaviour is strongly influenced by personal perceptions of justice, it requires a new approach and a reconsideration. In the studies from different fields of social sciences descriptive methods are used in critical evaluations of the processes and conducts in business.*

Key words: *justice, business, business ethics, distribution, distributive and procedural justice*

Aktuelne ekonomske (ne)prilike podstiču nove rasprave o pitanjima pravde i pravednosti u poslovnim odnosima. Pravednost i fer postupanje kao norma radnog morala ima poseban značaj; pretpostavlja više moralne standarde nego što to čine pravo i regulacija, budući da osim *pravne*, sadrži *ekonomsku* i dimenziju *moralnosti* u poslovanju. Ovo je, doduše, već etablirana tema akademske nastave poslovne etike, ali je za mnoge poslovne organizacije pravedno i etično ponašanje više oktroisana obaveza, a mnogo manje nužan element dobre poslovne prakse i društveno odgovornog poslovanja. Poznati francuski filozof Alen Badju (Badiou), zabrinut za globalnu ekonomsku situaciju, postavlja krucijalno ekonomsko pitanje, koje glasi: „Šta je izlaz iz Velike (ekonomske, prim. B. R. Nj.) krize?“¹ To je moguće samo povratkom iz iracionalnog finansijskog kapitalizma u realni svet proizvodnje. Badju, pri tome, anticipira ideju o novom, pravednijem, „drugačijem toku stvari“, zasnovanom na „realnoj ekonomiji“ i, tj. na proizvodnji dobara, nasuprot vladajućoj „irealnoj, špekulantskoj ekonomiji“. Ironizirajući poznatu Fukujaminu (Fukuyama) tezu (on kaže: *presudu*) o *kraju ideologija*², Badju „predlaže“ novu globalističku zapovest, kroz moto: *Spasimo banke!*

*doc. dr Biljana Ratković Njegovan, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

¹ Alen Badju, *Šta je izlaz iz velike krize*, NIN, br. 3018, 30. 10. 2008, str. 82.

² Knjiga F. Fukujame *Kraj istorije i poslednji čovek* (1992), pisana uoči sloma komunizma, u suštini je teorijska legalizacija neoliberalne globalizacije i ideje o trijumfu liberalizma, privatizacije i ograničene moći države. Posle propadanja monarhizma, fašizma i socijalizma i drugih tipova autoritarizma, liberalizam je, navodi Fukujama, jedina održiva civilizacijska alternativa u kojoj bi ljudi stvarno želeli da žive. U istom delu govori o nestajanju svih krupnih razlika među državama, narodima i kulturama, jer se većina zemalja sveta približavaju liberalnoj demokratiji i tržišnoj privredi. Kroz liberalnu neutralnu državu, stvaranje jedinstvenog državnog aparata i potiskivanje postojećih kulturnih

Koncept pravde deo je intelektualne tradicije stare više od dve hiljade godina. U osvetljavanju ove teme nailazimo na brojna stanovišta i različite heurističke konceptualizacije. Trag razvoja glavnih linija intelektualne misli seže sve od Aristotela i njegovog tumačenja pravednosti u kontekstu distribucije resursa među pojedincima. Ova tema je podmlađena u 17. veku, u raspravama Dž. Loka (Locke) o ljudskim pravima i T. Hobsa (Hobbes) o ispravnim postupcima ljudi. Gotovo dva veka kasnije Dž. S. Mil (Mill) revidira temu pravde u okvirima klasičnog utilitarizma, koji se kao doktrina liberalizma održao sve do danas. Uprkos razlikama u tumačenjima, zajedničko većini klasičnih učenja je shvatanje pravde kao *normativnog ideala*. Takva orijentacija prisutna je i u radovima savremenih autora s kraja 20. veka, pre svega Dž. Rolsa (Rawls) i R. Nozika (Nozick). Današnji naučni diskurs o pravdi dopunjuju i noviji, deskriptivni pristupi naučnika iz različitih društvenih oblasti (Greenberg, *Advances in Organizational Justice*, 2001. i dr.). Ovi autori se više fokusiraju na *individualno* shvatanje pravde, na ono što pojedinci smatraju pravednim i individualno valjanim, a manje na definitivno istinita, metateorijska određenja pravde.

Pravda kao elementarna norma međuljudskih odnosa

Pravednost je elementarna norma međuljudskih odnosa, koja postoji u svakoj ljudskoj zajednici i zasniva se na načelima: svakome dati njegovo, nikoga ne povređivati. Već kod klasika ekonomije A. Smita (Smith, *Teorija moralnih osećanja*, 1759, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, 1776) nalazimo sistematičnu političku i ekonomsku doktrinu liberalizma, koja je snažno povezana s moralnom filozofijom i pravdom. Smit je tvrdio da čovek, kao prirodno, ka sebi upućeno biće, uspeva da živi u društvu i putem spontano nastalih i usvojenih opštih pravila ponašanja (iskustvo, navike, običaji), uspostavlja neki sistem društvenog života. Zato pojedinci mogu oblikovati, kako ekonomski život, tako i moralni sistem, što je uslov uspostavljanja pravednih međuljudskih odnosa.

Iako su se polja ekonomije, morala i pravde „razišla“ u prošlom stoleću, rasprave o pravednosti i pravdi, posebno socijalnoj pravdi, intenzivirane su krajem 20. veka kroz suprotstavljena, skoro već i popularna gledišta liberala i libertarijanaca o pitanjima načina raspodele u društvu, ulozi države u raspodeli, kontrolisanom i slobodnom tržištu, individualnim pravima, dakle o principima pravde i pravedne raspodele dobara.

Distributivna i proceduralna pravda

Džon Rols (*Teorija pravde, Theory of justice*, 1971), proglašen teoretičarem egalitarističkog liberalizma, zagovarao je ideju *distributivne pravde*³, tj. pravde kao *nepristrasnosti (justice as fairness)*. Njegov projekat pravednog društva pretpostavlja preraspodelu ukupnog bogatstva, kojom bi se uspostavila veća društvena jednakost. Rolsova deontološka teorija pravde predstavlja snažnu kritiku utilitarizma i pokušaj je da se okonča njegova dominacije dugo prisutna u anglosaksonskoj liberalnoj tradiciji. Ovakvu teorijsku poziciju

razlika, nestaju razlozi za međusobna sukobljavanja, nestaju ideologije, filozofija, pa čak i sama umetnost. U tim uslovima razgrađuje se i politička moć nacionalnih država; ona postaje nepotrebna, pa time i ograničena. To je, metaforički rečeno – kraj istorije, koji Fukujama shvata i obrazlaže kao napredak ka modernoj demokratiji i kapitalizmu. (Ratković Njegovan, B. [2005], *Posledice jedne teorije, Frensis Fukujama kao kreator i prognozer globalnih zbivanja*, u: *Regionalni dani, nezavisne novine*, br. 27, Subotica, 6. jul).

³ Pojam distribucije potiče iz političke ekonomije i podrazumeva raspodelu dobara od strane nekog centra moći, najčešće države. Američki politički teoretičar H. Lasvel (Lasswell, *Ko dobija šta, kada i kako, Who Gets What, When, How*, 1935) ovaj je pojam upotrebio u smislu distribucije političke vlasti, kao stvarne alokacije vlasti, moći, uticaja, vrednosti i dobara u jednom društvu.

Šantal Mouf (Mouffe, Ch., *American Liberalism and its Communitarian Critics*, u: *The Return of Political*, 1993) određuje kao konstruktivni kantizam. Suprotno utilitarizmu, Rols ne shvata osobu kao čisto racionalnu individuu koja isključivo teži ka vlastitom dobrostanju, nego kao moralnu osobu koja je sklona ne samo „racionalnom“ delovanju (shvaćenom kao instrumentalnom delovanju usmerenom na vlastiti interes), nego i, kako on to zove, „razložnom“ delovanju, koje u organizaciju društvene saradnje uključuje moralne razloge i osećaj za pravdu⁴.

Rols piše: „Kod pravde kao nepristranosti, prvobitni položaj jednakosti odgovara prirodnom stanju tradicionalne teorije društvenog ugovora... To se shvata kao čisto hipotetička situacija okarakterisana tako da vodi do izvesnog shvatanja pravde... Ja ću čak pretpostaviti da strane ne znaju svoje shvatanje dobara niti svoje posebne psihološke sklonosti. Principi pravde biraju se iza vela neznanja. Ovo obezbeđuje da niko nije u boljem ili lošijem položaju prilikom izbora principa zbog posledica prirodnih mogućnosti ili slučajnosti društvenih okolnosti. Pošto su svi u sličnom položaju i niko nije u stanju da sačini principe koji bi pogodovali njegovim posebnim uslovima, principi pravde su rezultat nepristrasne saglasnosti ili potreba.“⁵

Pravednost se, prema Rolsu, zasniva na tri principa: a) najširem, totalnom sistemu jednakih osnovnih sloboda spojivih sa sličnim sistemom slobode za sve (princip najveće jednake slobode za sve); b) principu razlike po kome društvene i ekonomske nejednakosti treba da budu uređene tako da budu od najveće koristi za one koji su u najnepovoljnijem položaju i u saglasnosti je sa pravednim principom štednje; c) principu nepristrasno jednakih mogućnosti, koji se odnosi na službe i položaje otvorene za sve ljude pod uslovom nepristrasne jednake mogućnosti. Uz ove principe Rols postavlja i dva *prioriteta*, bez kojih nije moguće pravednu raspodelu. To su prioriteta slobode i pravde, koji su po sebi iznad važećih prioriteta efikasnosti i blagostanja.

Dijametralno suprotno stanovište o društvenoj pravdi izložio je libertarijanski ideolog R. Nozik u svom delu *Anarhija, država utopija* (*Anarchy, state, and utopia*, New York-Oxford: Basic Books, 1974). Kritikujući političku filozofiju egalitarizma, Nozik odbacuje Rolsove principe distributivne pravde budući da „narušavaju apsolutne ekonomske slobode pojedinaca i podržavaju uplitanje države u privredu i individualne preduzetničke slobode; država preko poreza vrši preraspodelu bogatstva čime obezbeđuje položaj potprivilegovanih. Društvena pravda ne postoji ako neko pod tim podrazumeva distributivnu pravdu; društvo je pravedno samo dok njegovi članovi poseduju ono na šta imaju pravo, nezavisno od oblika distribucije bogatstva koja se time podrazumeva.“⁶ Koncept distributivne pravde definiše kao određeno načelo po kome neka osoba ili interesna grupa ima ovlašćenje da dodeljuje određene stvari. To pretpostavlja i postojanje određenog centra moći (misli se na državu), koji kontroliše sve resurse u društvu i odlučuje o načinima njihove raspodele. Nozikova idejna orijentacija je sasvim suprotno usmerena: u slobodnom društvu u kome se poštuju prava pojedinca, raspodela je rezultat mnogih lokalnih razmena individua, koji imaju puno pravo raspolaganja vlastitim sredstvima. Samo *minimalna državna intervencija* može biti bezopasna po pitanju narušavanja individualnih prava. Jedini koncept koji ne narušava primat individualnih prava jeste koncept *proceduralne pravde*. Proceduralna pravda se zasniva na tri vrste pravila u sticanju bogatstva: 1) osoba koja stiče (akvizira) posed u skladu sa principom pravde prilikom sticanja (akvizicije), ima pravo na taj posed; 2) osoba koja zadobije posed u skladu sa principom pravde prilikom transfera, od nekoga drugog ko ima pravo na taj posed, ima pravo na taj posed; 3) niko nema pravo na posed osim (ponovljenom) primenom stavki 1. i 2. Ukoliko su postupci sticanja svojine i njenog prenosa saglasnošću u redu, prema Noziku, onda nema nikakvog moralnog opravdanja da se vrši bilo kakva korekcija tako nastalih posredovanja.

⁴ Ch. Mouffe, *The Return of Political*, Verso, NY, 1993, pp. 23–40.

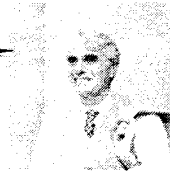
http://www.fpn.bg.ac.yu/pages/p_id3/data/Prevod%20Chantal%20Mouffe.doc

⁵ Dž. Rols, *Teorija pravde*, Beograd: JP Službeni list, CID, Podgorica, 1998, str. 28–29.

⁶ R. Nozick, *Anarhija, država i utopija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003, pogl. 7.

Preporne tačke Rolsove i Nozikove teorije

Rols vs. Nozik

Džon Lok
Deontologija
Kao nepristrasnost
Egalitarna
Jaka
Pravična
Distributivna
Skladište resursa
Kontrolisano

TEORIJSKE IDEJE
IDEOLOGIJA
PRAVDA
POČETNA POZICIJA
DRŽAVA
RASPODELA
PRAVDA
POJEDINAC
TRŽIŠTE

Džon Lok
Libertarijanizam
Kao ovlašćenost
Stečena
Slaba, minimalno uticajna
Slobodna volja pojedinca
Proceduralna
Sam svoj gospodar
Slobodno

Slične stavove nalazimo u tekstovima nobelovca F. A. Hajeka (Hayek), u njegovim pogledima na raspodelu dobara u savremenim društvima. Hajekova „legalna demokratija“ daje okvire društva slobodnog tržišta i minimalne države. Zakonodavci ne bi trebalo da se mešaju u vladavinu zakona, jer takvo uplitanje dovodi do smanjenja sloboda. Slobodno tržište ne funkcioniše savršeno, ali njegova korisnost daleko nadmašuje njegove slabosti. Vlade postaju prisilne onda kada se upliću u ovlašćenja ljudi da sami određuju svoje ciljeve. Hajek osporava zakonodavstvo koje nastoji da promeni „materijalne položaje ljudi, ili da sprovede distributivnu pravdu ili društvenu pravdu“⁷. Vrednost pojedinačnih zasluga mogu pravedno odrediti samo njegovi ravnopravni partneri u sistemu odučivanja koji se ne potire njihovim znanjem, izborom i odlukom. Postoji samo jedan dovoljno osetljiv mehanizama koji određuje „kolektivni“ izbor na nekoj individualnoj osnovi, a to je slobodno tržište. Stoga, politiku ili delovanje države treba svesti na sferu funkcionisanja „ultraliberalne“ države⁸.

Ponašanje u organizaciji pod jakim je uticajem ličnog percepiranja pravednosti. Pojedince podjednako interesuje veličina zarade, pravednost i fer postupanje. Ono što zaposleni opažaju kao pravednost jeste način raspodele i veličina nagrada među pojedincima, pa distributivna pravda (teorija jednakosti) ima veći uticaj na zadovoljstvo zaposlenih. Proceduralna pravda pak obezbeđuje veće poverenje radnika u rukovodice i viši nivo lojalnosti zaposlenih prema organizaciji. Doživljava se kao pravednost i nepristrasnost u *procedurama* praktikovanim u raspoređivanju nagrada za uloženi rad.

Pravednost kao moralni stav

Pravda je „živeti pošteno, nikoga ne povrediti, i dati svakome ono što mu pripada“, reči su grčkog filozofa Ulpiana (živeo je oko 200-te godine naše ere). Pravda (*iustitia* = *ius* + *sistit*; pravo + dati = pravdati, pravda) u najširem smislu podrazumeva naše stalne napore da činimo ono što je ispravno. Ona predstavlja i

⁷ F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, London: Routledge and Kegan Paul, 1960, p. 231.

⁸ F. A. Hayek, *The Road to Serfdom*, London: Routledge and Kegan Paul, 1976, p. 172.

vredno.
društve
sadržan
„postup
pravde
slučaje
proizvo

Bez p
materi
nalažu
nejedr
Holba
broju

Pravd
prema
moral
i orga
sister
prave
društ
moder
Habe

Prav
stvar
osno
svih
sebi
prak
je p
nepr
prop
suvi
se č
i pr
pot
nep
usp

Fer
inte

⁹ R
¹⁰ P
¹¹ P
¹² A

kr
¹³ S

Fra
¹⁴ A

vrednosno načelo raspodele, koje određuje koliko dobara i koliko prava i obaveza treba dati subjektima društvenih odnosa. Odnosi se na pravila kojima se dodeljuju pripadajuće nagrade i kazne. „Pravda je sadržana u davanju svakoj osobi onoga što joj pripada“, navodi Ričard T. Di Džordž (De George), „postupajući prema jednakima jednako, prema nejednakim nejednako“⁹. Otuda su i dva suštinska svojstva pravde: a) društvenost (intersubjektivnost pravde – njen predmet je odnos između više lica); jednakost („iste slučajeve prosuđuj na isti, a različite na različit način). “ Pravedan postupak ne može da bude zasnovan na proizvoljnosti i hirovitosti, već, minimalno, na nekom *opštem pravilu*.

Bez pravde društvo nije u stanju da pruži bilo kakvu sreću, zapisao je P. Holbah (Holbach), francuski materijalistički filozof iz 18. veka. Pravda se isto tako zove ravnopravnošću, jer pomoću zakona, koji se nalažu svima, izjednačava sve članove društva, tj. sprečava ih da zloupotrebe jedni protiv drugih nejednakosti koje je priroda ili veština mogla postaviti između njihovih snaga. Zakon su pravedni, navodi Holbah, samo ako za svoj nepromenjivi cilj „imaju opšti interes društva, tj. moraju obezbediti najvećem broju građana pogodnosti radi kojih su se udružili. Ove pogodnosti su slobode, svojina i bezbednost“¹⁰.

Pravda je i moralni pojam, budući da koncept pravde ubuhvata princip pravičnog i moralnog postupanja prema svim osobama (fizičkom i pravnom licu). Ne može se, međutim, u potpunosti izjednačiti niti sa moralnim dobrom niti s pravom kao sistemom pravila i društvenih normi, koji regulišu odnose među ljudima i organizacijama¹¹. U kontekstu pravde i moralnosti, pravo je, takođe, moguće tretirati kao etičku pojavu, kao sistem vrednosti ili normativno idealnu pojavu koja sistematizuje pravila ponašanja (Sovilj, B., *Put kroz pravo do pravde*, 2004).¹² U tom kontekstu podsećamo i na Habermasovo definisanje prava kao „kategorije društvenog posredovanja između socijalnog fakticiteta i pravnog važenja.“ Pravo je jedan racionalni sistem modernog društva, zasnovan na konvencionalnosti, legalnosti i formalnosti. Njegovo funkcionisanje, navodi Habermas, zavisi od stepena autonomije i od principa zasnovanih na moralu.¹³

Pravednost je, prema tome, moralni stav na osnovu koga su ljudi spremni da čine ono što je pravedno, stvarno postupaju pravedno i žele ono što je pravedno, uči nas Aristotel (*Nikomanova etika*), a da isto tako na osnovu (svoje) nepravednosti postupaju nepravedno i žele nepravdu. Aristotel naziva pravednost najvećom od svih vrлина, jer je neposredno upravljena na drugoga: „...Zato nije najbolji onaj ko primenjuje vrlinu prema sebi nego onaj ko to čini prema drugome, jer to je teško.“ Ovako shvaćena vrlina predstavlja potpunu *praktičnu primenu vrline*. Pravednost je „onaj moralni stav na osnovu koga su ljudi spremni da čine ono što je pravedno, i stvarno postupaju pravedno i žele ono što je pravedno; a da isto tako na osnovu (svoje) nepravednosti postupaju nepravedno i žele nepravdu.“ Prema Aristotelu, pravedno je ono što je proporcionalno (srazmerno), a nepravedno ono što se ogrešuje u proporciju, pri čemu je jedan član odnosa suviše veliki a drugi suviše mali. Tako, na primer, ko nepravedno rado prisvaja suviše dobara, a onaj kome se čini nepravda dobija premalo dobara. Stoga se nepravednim smatra „onaj koji krši zakone; zatim lakomac i pristrasan čovek.“ On razlikuje pravičnost i pravednost, gde pravičnost ne bi mogla da zadovolji etičku potrebu u izuzetnim konkretnim slučajevima, tu je dopunjuje pravednost kao pravičnost više vrste, kao izraz nepisanog zakona, kao korektura zakona onde gde je zakon zbog svoje opštosti nedovoljan. Pravednost se uspostavlja izjednačavanjem.¹⁴

Fenomenološka analiza moralnog življenja može otkriti da su pravda i pravednost često u sukobu sa *interesima* pojedinaca i grupa. Taj sukob se može institucionalno rešiti na dva načina: zadovoljenjem interesa

⁹ R. T. Di Džordž, *Poslovna etika*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003, str. 111.

¹⁰ P. Holbah, *Sistem prirode*, Prosveta, Beograd, 1950, str. 99.

¹¹ Njegovan B. Ratković, *Teorija političke javnosti*, Kairos, Sremski Karlovci, 2004, str. 55.

¹² Autor ukazuje i na treću dimenziju prava, kao izraza društvenih odnosa i dela društvenog poretka (Sovilj, B. B., *Put kroz pravo do pravde*, Hram sv. apostola Pavla, Petrovaradin, 2004, str. 31).

¹³ J. Habermas, *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992, p. 15.

¹⁴ Aristotel, *Nikomanova etika*, Kultura, Beograd, 1970, str. 111–114.

jedne grupe nauštrb druge ili kompromisom u kome ni jedna strana neće mnogo izgubiti ni dobiti. U tom slučaju ostaje otvoreno pitanje da li je pravda zadovoljena.

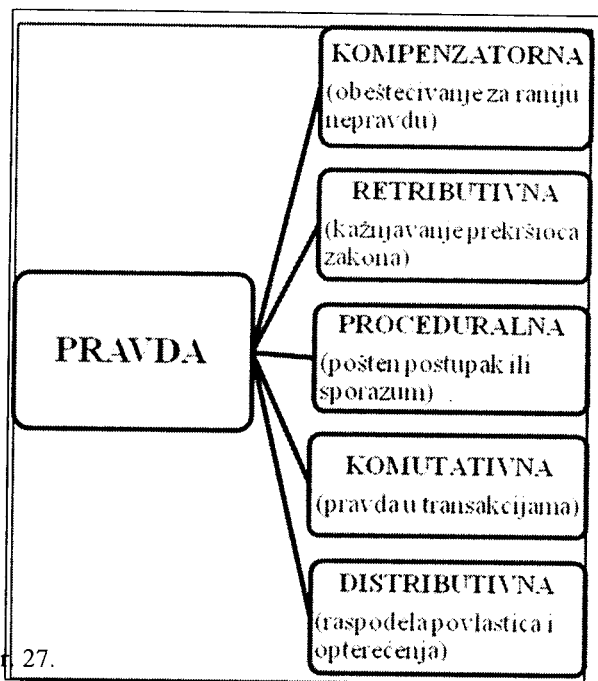
Oblici pravde

Postoji više vrsta pravde. U *Nikomahovoj etici* Aristotel razlikuje dve vrste pravde: *legalnu ili konvencionalnu* i *prirodnu* pravdu „koja svugde ima istu snagu i ne zavisi od ljudskog mišljenja o ovom ili onom“ (v. 7). Prirodna pravda je, stoga, nezavisna od pojedinačnih, pozitivnih zakona i primenjuje se svuda i na sve narode. Pravedno se sastoji u nekoj proporciji koja znači jednakosti odnosa i ne može da ima manje od četiri člana, a nepravedno je one što se ogrešuje o proporciju. Iz ove teze Aristotel zaključuje o distributivnoj pravdi (*iustitia distributiva*), kao sredini kojom se prenebregava ogrešenja o proporcije. Sredina je sadržana, upravo, u proporcijama (geometrijska proporcija), a sve pravedno je i samo proporcionalno (ovim odnosima bavi se državno pravo). Aristotelov koncept *zlatne sredine*, kao paradigme i kao metodologije, Ž. Vučković tumači u duhu „antičkog ideala harmonije“, ali i nevremenski, jer je takav ideal ostvariv samo „praktičnom moralnom akcijom... i samo kroz pravedno postupanje.“¹⁵

Drugi oblik pravde Aristotel naziva *korektivnom*, kao pravednost koja se postiže izjednačavanjem (*iustitia commutativa*). U ovom slučaju uzimaju se u obzir samo stečene koristi ili pretrpljena šteta. Ovde se podela vrši prema *aritmetičkoj proporciji*: onome ko suviše ima oduzima se toliko koliko iznosi šteta ili gubitak onoga ko je pretrpeo nepravdu (domen krivičnog prava). „Drugi, koji preostaje, jeste vaspostavljajuće [korektivno] pravedno [odnosno pravedno koje se postiže izjednačavanjem]“, zapisano je u *Nikomahovoj etici*. „Ono dolazi do izražaja u poslovnim odnosima, dobrovoljnim i nedobrovoljnim. Pravedno u tom smislu ima sasvim različit karakter od pravednog o kome je do sada bilo govora. Distributivno pravedno, naime, pri dodeljivanju opštih dobara sastoji se uvek u postupku saobraznom pomenutoj [geometrijskoj] proporciji. (Jer čak i kada se podela vrši iz fonda društvene svojine, to će se obaviti prema međusobnom odnosu novčanih uloga svakog pojedinog građanina, a nepravedno, što znači suprotnost ovom obliku pravednosti, jeste ono što povređuje ovu proporciju.)“¹⁶

U savremenoj pravnoj teoriji prihvaćeno je nekoliko vrsta pravde. *Distributivna pravda* (lat. *distributio* – deoba, raspodela) priznaje geometrijsku jednakost, pa se prava i obaveze raspodeljuju prema utvrđenim kriterijumima od strane jednog višeg subjekta, najčešće države. Princip distributivne pravde omogućava raspodelu značajnih povlastica i opterećenja i predstavlja legalan instrument delovanja političkih institucija.

Kompenzatorska pravda (lat. *compensatio* – naknada, poravnavanje) sadržana je u normama kojima se obezbeđuje obeštećivanje nekoga za raniju nepravdu, ili nadoknađivanje štete koju je pretrpeo u prošlosti.

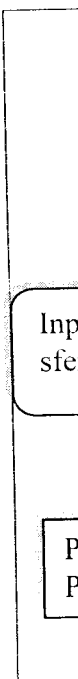
¹⁵ Ž. Vučković, *Biznis i moral*, Cekom books, Novi Sad, 2006, str. 27.

¹⁶ Aristotel, *Nikomahova etika*, Kultura, Beograd, 1970, str. 20.

Retribu
zakon.
da neko
prestup
prestup
nešto n

Proced
pošten

Komutu
nalaze
za jedn
poslov
ukazuj
transak
pravičn
jednak
je nepr

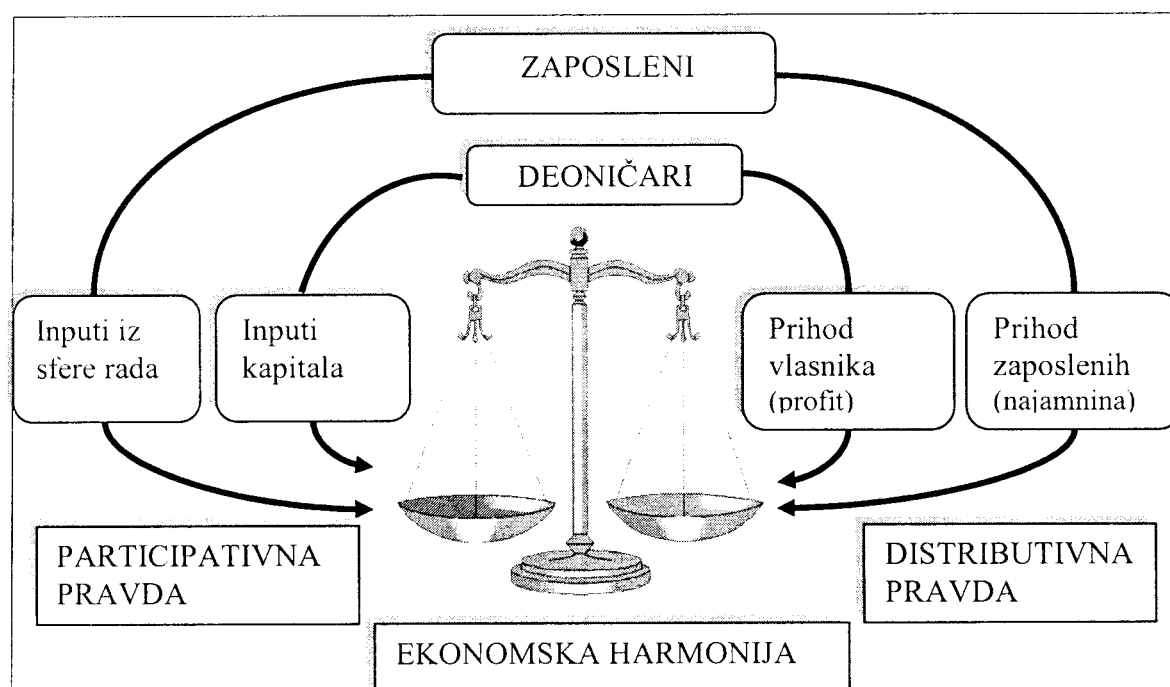
¹⁷ J. I
¹⁸ R.

Retributivna pravda (lat. *retributio* – naknada, nadoknada) odnosi se na kažnjavanje onoga koji je prekršio zakon. U svom najpotpunijem obliku, retributivna teorija kazne sadrži pet osnovnih teza: a) moralno pravo da nekog kaznimo proističe jedino iz toga što je on počinio prestup; b) iz prestupa proističe ne samo pravo da prestupnika kaznimo već i moralna dužnost da to učinimo; c) kazna treba da bude po težini srazmerna prestupu (*lex talionis*); d) kazna utemeljena i odmerena prema prethodno navedenim principima predstavlja nešto na šta prestupnik ima moralno pravo; e) kazna je negacija, ukidanje prestupa¹⁷.

Proceduralna pravda (lat. *procedura*, prema lat. *procedere* – napredovati; postupak, način rada) odnosi se na pošten postupak, praksu ili sporazum.

Komutativna pravda (lat. *commutatio* – uzajamna zamena) zasniva se na principu aritmetičke jednakosti koja nalaže da se za određenu radnju reaguje odgovarajućim protivčinjenjem, po principu: *jednako se razmenjuje za jednako*. Ovaj oblik pravde odnosi se pravednost u različitim poslovnim transakcijama i razmenama. U poslovnom svetu princip komutativnosti, tj. pravednosti u transakcijama ima veliki značaj. Ričard Di Džordž ukazuje na to da je komutativna pravda od velikog značaja za biznis, budući da se odnosi na pravdu u transakcijama ili razmenama. Iako nije lako odrediti vrednost nekih roba i usluga, princip komutativnosti nalaže pravičnu razmenu ili transakciju s obe strane. „Komutativna pravda zahteva da se jednako razmenjuje za jednako. Dobra treba prodavati po ceni koju vrede. Naplaćivati više nego što vrede znači podvaljivati kupcu, što je nepravično“, navodi Di Džordž¹⁸.

Raspodela prema principima participativne i distributivne pravde

¹⁷ J. D. Mabbott, *Punishment*, u: Acton, H. B., *The Philosophy of Punishment*, Macmillan, London, 1969, str. 30.

¹⁸ R. T. Di Džordž, *Poslovna etika*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2003, str. 111.

Danas se češće nego ranije raspravlja o pitanjima *prava* učesnika poslovnog procesa. Prema Dž. Boutrajtu (Boatright, J. R., *Ethics and the Conduct of Business*, 1993; u: *Kant i poslovna etika*, 2004)¹⁹, to su određena, zakonska i moralna prava *poslodavaca* da vode posao, donose odluke i štite se od konkurencije, kao i prava *zaposlenih* na korektne uslove zapošljavanja i rada, organizovanja i kolektivnog pregovaranja sa poslodavcima, na zaštitu od diskriminacije i od rizičnih radnih uslova. Prava u poslovanju odnose se i na *potrošače i javnost*, u pogledu oglašavanja, kvalitete i sigurnosti proizvoda i zaštite okoline.

Aktualizacija koncepta pravde i pravednosti u poslovnim odnosima donela je i nove pristupe u razmatranjima ove problematike. Dominira deskriptivna orijentacija u proučavanju, ovog, reklo bi se drevnog fenomena. Naučnici, iz različitih oblasti društvenih nauka, usredsređeni su na veoma široko tematsko područje. Neki svoja istraživanja fokusiraju na pitanja pravednosti i ispravnosti u društvenim razmenama, ugovaranjima, kupovini (Greenberg). Drugi se bave pravdom sa aspekta bogatstva i društvene moći, mogućnostima za obrazovanje, dostupnosti medicinske zaštite i dr. Preispituje se priroda organizacione pravde i procedure pravednog prosuđivanja u organizacijama (Corpanzano, Ambrose), te značaj i oblici kontrole u organizaciji (Shapiro, Brett). Istražuju se efekti pravde prema posledicama ispravog i neispravnog tretmana na radnom mestu (Van den Bos, Conlon, Blader). Aktualizuju se i pitanja proceduralne pravde u normama i postupcima alokacije dobara, kao i pitanja pravde u međunarodnim odnosima (Bies).

Literatura

- [1] Aristotel, (1970) *Nikomanova etika*, Beograd, Kultura
- [2] Beauchamp, Tom L., (1982) *Philosophical Ethics: An Introduction to Moral Philosophy*, New York, McGraw-Hill
- [3] Boutrajt, Dž., (2004) *Kantijanska etika i prava*, u: *Kant i poslovna etika* (ur. Orlić, R.), Pančevo, Mali Nemo
- [4] Di Džordž, R. T., (2003) *Poslovna etika*, Beograd, „Filip Višnjić”
- [5] Hartman, L. P., (2002) *Perspectives in Business Ethics*, New York, McGraw-Hill Irwin
- [6] Hayek, F. A., (1960) *The Constitution of Liberty*, London, Routledge and Kegan Paul
- [7] Holbah, P., (1950) *Sistem prirode*, Beograd, Prosveta
- [8] Kant, I. (2008) *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd, Dereta
- [9] Mabbott, J. D., (1969) *Punishment*, u: Acton, H. B., *The Philosophy of Punishment*, London: Macmillan
- [10] Nozick, R., (2003) *Anarhija, država i utopija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk
- [11] Rols, Dž., (1998) *Teorija pravde*, Beograd, JP Službeni list; Podgorica, CID
- [12] Vučković, Ž., (2006) *Biznis i moral*, Novi Sad, Cekom books,

¹⁹ Dž. Boutrajt, *Kantijanska etika i prava*, u: *Kant i poslovna etika* (ur. Orlić, R.), Mali Nemo, Pančevo, 2004, str. 78.